

Presenting an Educational Model Based on the Educational Dimensions and Components in the Perspective of Haj Qasem Soleimani with the Aim of Strengthening the Educational Program in Secondary Schools

Mojgan Sharifzadeh¹ | Vida Andishmand² | Najma Hajipour³ | Anahita Bahraini⁴

Abstract

Educating the students and children of this land is a critical responsibility entrusted to the educational community by the Supreme Leader. In this context, the educational program in schools can serve as a lever for fostering and nurturing the moral, Islamic, and spiritual aspects of students. Utilizing a native and national model exemplified by a hero such as the martyred commander Qasem Soleimani can play a significant and prominent role in this effort. The objective of this research is to present an educational model based on the educational dimensions and components in the perspective of Haj Qasem Soleimani, with the aim of strengthening the educational program in secondary schools.

This qualitative research is conducted within the interpretivist paradigm. The statistical population and sample of this study encompass all speeches and manuscripts of Martyr Haj Qasem Soleimani, totaling 22 speeches and handwritten notes. Data collection was carried out through library research and document analysis. Additionally, data analysis was performed using thematic analysis.

Following the analysis and extraction of relevant themes, 203 basic themes were identified and subsequently categorized into 18 organized themes. Ultimately, 5 overarching themes were identified, encompassing Jihadi and martyrdom educational dimensions, religious and spiritual dimensions, social educational dimensions, personal educational dimensions, and political educational dimensions. These themes were presented under a comprehensive model based on the educational perspective of Martyr Haj Qasem Soleimani.

Keywords: Haj Qasem Soleimani, Educational Model, Educational Program, Secondary Schools, Educational Perspective

-
1. Ph.D. Candidate in Educational Management, Department of Educational Sciences and Psychology, Kerman Branch, Islamic Azad University, Kerman, Iran. Email:
 2. Corresponding Author: Assistant Professor: Department of Educational Sciences and Psychology, Kerman Branch, Islamic Azad University, Kerman, Iran. andishamand.vida@gmail.com
 3. Associate Professor, Department of Educational Sciences and Psychology, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Islamic Azad University, Kerman Branch, Kerman, Iran.
 4. Assistant Professor, Department of Educational Sciences and Psychology, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Kerman Islamic Azad University, Kerman, Iran.

ارائه الگوی پرورشی بر اساس ابعاد و مؤلفه‌های تربیتی در دیدگاه حاج قاسم سلیمانی با هدف تقویت برنامه پرورشی در دوره متوسطه^۱

مژگان شریف‌زاده^۲ | ویدا اندیشمند^۳ | نجمه حاجی‌پور^۴ | آناهیتا بحرینی^۵

چکیده

تربیت دانش‌آموزان و فرزندان این سرزمین وظیفه خطیری است که رهبر بزرگ انقلاب بر دوش ما قرار داده است؛ در این راستا برنامه پرورشی در مدارس می‌تواند به‌عنوان یک اهرم برای پرورش و تربیت جنبه‌های اخلاقی، اسلامی و معنوی دانش‌آموزان مورد استفاده قرار گیرد؛ اما استفاده از یک الگو بومی و ملی به‌مثابه یک قهرمان مانند سردار شهید قاسم سلیمانی که نه تنها یک رزمنده، جنگجو، فرمانده و یک مدیر بود، بلکه یک قهرمان فراملی است، می‌تواند در این امر نقش بزرگ و پررنگی داشته باشد. هدف این پژوهش، ارائه یک الگوی پرورشی بر اساس ابعاد و مؤلفه‌های تربیتی در دیدگاه حاج قاسم سلیمانی با هدف تقویت برنامه پرورشی در دوره متوسطه است. این تحقیق از نوع کیفی است و در قالب پارادایم تفسیرگرایی، به شیوه کیفی صورت گرفته است. جامعه آماری و نمونه این پژوهش، کلیه سخنرانی‌های شهید حاج قاسم سلیمانی بالغ بر ۲۲ سخنرانی و دست‌نویس بوده است. جمع‌آوری داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای و اسناد صورت گرفت. همچنین تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شد. پس از تحلیل داده‌ها و استخراج مضمون‌های موردنظر، ۲۰۳ مضمون پایه، با دسته‌بندی و تحلیل مضمون، ۱۸ مضمون سازمان‌یافته استخراج شد و در نهایت ۵ مضمون فراگیر ابعاد تربیتی جهادی و شهادتی، مذهبی و معنوی، ابعاد تربیتی اجتماعی، ابعاد تربیتی شخصیتی، ابعاد تربیتی سیاسی به دست آمد که به ترتیب ابعاد و مؤلفه‌های مکتب سردار شهید حاج قاسم سلیمانی تحت یک الگو ارائه شد.

کلیدواژه‌ها: حاج قاسم سلیمانی، مکتب درسی، درس پرورشی، مقطع متوسطه، مکتب تربیتی.

۱۰

سال ششم
بهار و تابستان ۱۴۰۳

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۳/۲۲

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۳/۰۶

صص: ۱۳۹-۱۷۲

شاپا چاپی: ۶۳۳۸-۲۵۳۸
الکترونیکی: ۱۶۵۵-۲۷۱۷

DOR: 20.1001.1.25386328.1403.6.10.6.9

۱. مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری رشته مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان است.
۲. دانشجوی دکترای مدیریت آموزشی، گروه علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، کرمان، ایران.
۳. نویسنده مسئول: استادیار گروه علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، کرمان، ایران.
andishamand.vida@gmail.com
۴. دانشیار گروه علوم تربیتی و روانشناسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، کرمان، ایران.
۵. استادیار گروه علوم تربیتی و روانشناسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، کرمان، ایران.

مقدمه و بیان مسئله

بر مبنای بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، نوجوانان و جوانان این مملکت اسلامی باید کارآزموده و پُرانگیزه از انقلاب خود حراست کنند و آن را هرچه بیشتر به آرمان بزرگ آن که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) می‌باشد نزدیک کنند (بیانات امام خامنه‌ای، ۱۳۹۷). هدف از تحقق فلسفه تربیتی اسلام، عرضه مدلی است که توان رویارویی با خطراتی که جهان اسلام با آن روبه‌رو است را داشته و پاسخگوی نیازها و آرمان‌های جهان اسلام باشد. همچنین تربیت مسلمانانی برای ورود به معرکه اندیشه تربیتی جهانی است تا آن را از بحران‌های موجود برهاند (کیلانی، ۱۳۸۹: ۱۰۲). با توجه به اینکه دانش‌آموزان، آینده‌سازان انقلاب اسلامی هستند؛ بر این اساس، تربیت دانش‌آموزانی صالح برای تمدن‌سازی اسلامی و زمینه‌سازی برای ظهور حضرت امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) اهمیت ویژه‌ای دارد تا در آینده نزدیک، بتوانند مجاهدانه در مسیر تحقق اهداف گام دوم انقلاب اسلامی تلاش کنند (ابراهیمی هرستانی، ۱۳۹۹).

عرصه تعلیم و تربیت از مهم‌ترین زیرساخت‌های تعالی همه جانبه کشور و ابزار جدی برای ارتقای سرمایه انسانی است؛ تعلیم و تربیتی که زمینه‌ساز حیات طیبه باشد. تحقق این هدف نیازمند ترسیم نقشه راهی است که در آن، نحوه طی مسیر، منابع و امکانات لازم، تقسیم‌کار در سطح ملی و الزامات در این مسیر به صورت شفاف و دقیق مشخص شده باشد (هاشمی، ۱۳۹۳). در این راستا مدرسه با تنظیم فعالیت‌های رسمی در قالب متون درسی و فعالیت‌های پرورشی و فرهنگی و با آموزش‌های غیررسمی خود شامل رفتارها و گفتارهای معلمان و سایر مسئولان مدرسه که از باورها و اعتقادات درونی آن‌ها ریشه گرفته است، در شکل‌گیری باورها و اعتقادات دینی و رفتارهای مذهبی و اجتماعی، نقش مهمی بر عهده دارد (اصلانی و فرجی، ۱۳۹۵). همچنین کمک به رشد ابعاد گوناگون هویت دانش‌آموزان، از جمله هویت فردی، هویت اجتماعی و هویت دینی از رسالت‌های محوری امور تربیتی یا پرورشی است (اسکندری، ۱۳۹۱). در راستای این موضوع یافته‌های پژوهش اصلانی و فرجی (۱۳۹۵) تأکید می‌کند که فعالیت‌های پرورشی مدارس در نگرش‌ها و دیدگاه‌ها دانش‌آموزان تأثیر مثبت دارد؛ اما پژوهش‌ها نشان

می‌دهد که فعالیت‌های پرورشی با هدف کمک به شکل‌گیری ابعاد هویتی و تربیتی دانش‌آموزان طراحی نشده یا در این راه توفیق نداشته‌اند. گذشته از محدودیت امکانات که می‌تواند بر کمیت و کیفیت فعالیت مربیان اثر داشته باشد، شیوه ارزیابی فعالیت‌های پرورشی از سوی ادارات آموزش و پرورش بر جهت‌گیری غالباً کمی فعالیت مربیان اثرگذار بوده است. قطعاً معاونت پرورشی از رسالت و اهداف خود دور مانده است و تکیه بر گزارش‌های مکتوب راه مطمئنی برای شناخت و درک میزان کارایی و اثربخشی این بخش از نظام تعلیم و تربیت نخواهد بود (اسکندری، ۱۳۹۱).

در این راستا ارائه الگوی سالم و مثبت می‌تواند تربیتی شایسته به فرد عرضه بدارد و نوجوان و جوانان را به سمت کمالات و نیکی‌ها رهنمون باشد. شهدای گران‌قدر دفاع مقدس با تمسک به آیه شریفه «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» نزدیک‌ترین افراد به خلق و خوی محمدی (ص) بودند و می‌توان از آن‌ها به عنوان الگوی برتر تربیت دینی و اخلاقی در زمان حاضر یاد کرد؛ زیرا برخی از جوانان امروز به دلیل فاصله گرفتن از ارزش‌های دینی سرگردان شدند (شفیعی اپورواری و منگالی، ۱۳۹۳). اگر جوانان با الگوهای تربیتی شهدا و اهداف آن‌ها آشنا شوند، می‌توان الگوپذیران بزرگی با درونی کردن ارزش‌هایی همچون ایثارگری، شهادت، مسئولیت‌پذیری در مقابل میهن پرورش داد و می‌توان این الگوها و اسوه‌های فرهنگی را به نسل جدید انتقال داد (ده ایجی و جلالی، ۱۴۰۱).

یکی از این الگوهای شایسته و منحصر به فرد انقلاب، سردار شهید سلیمانی است که به عنوان یک شخصیت برجسته وارد ادبیات انقلابی جهان شد. پس از پیروزی انقلاب و در روزهای آغازین دفاع مقدس، جوانی از خطه کرمان پای در میدان نبرد گذاشت که طی چهل سال با بهره‌گیری از ایمان، شجاعت، هوشمندی و تیزبینی خود، به گونه‌ای در مسیر کمال پیش رفت که سرانجام سکه تأسیس یک مکتب به نام او توسط رهبر معظم انقلاب زده شد (رنجبریان، ۱۳۹۹). شهید قاسم سلیمانی یکی از نمونه‌ها و بلکه نمونه اعلی اسوه و الگو هستند که همچنان بخش‌های مهمی از آثار وجودی وی ناشناخته مانده است و باید شناخته شود و به کار رود؛ البته واقعیت این است که به سبب در کانون توجه قرار ندادن موضوع یا ضعف در مستندسازی از یک سو و ناتوانی روش‌شناختی در تبدیل به یک آموزه و محدود کردن خود به قالب‌های متعارف پژوهش از سوی

دیگر، بسیاری از چنین درس‌های مهم را از دست می‌دهیم. بدین ترتیب عملاً آموزش‌هایمان به موضوعات کلی، تکراری، غیرکاربردی، غیرواقعی و غیرچالشی محدود می‌شود (لطیفی، ۱۳۹۹). افزون براین، معرفی شهید سلیمانی به‌عنوان یک مکتب، مدرسه درس‌آموز و یک راه از سوی آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) از این واقعیت مهم سرچشمه می‌گیرد که ملت‌ها در حیات خویش، نقاط عطف و قهرمانانی دارند که زنده نگه‌داشتن و حراست از نام و یاد آن‌ها می‌تواند هم به آیندگان روحیه دهد و هم مایه افتخار و عزت ملی باشد؛ بنابراین، شناخت شاخص‌های شخصیتی این شهید بزرگوار و معرفی آن به آحاد جامعه به‌عنوان اُسوه، الگو و قهرمان اهمیت دارد و طرح گفتمان مکتب می‌تواند راهی برای نیل به این مقصود باشد (رجبی، ۱۳۹۹).

در نهایت در یک جمع‌بندی می‌توان گفت که تربیت دانش‌آموزان و آینده‌سازان انقلاب اسلامی برای اینکه بتوانند در آینده نزدیک مجاهدانه در مسیر تحقق اهداف گام دوم انقلاب اسلامی و در تمدن‌سازی به وظایف خود عمل کنند، اهمیت والایی دارد. مدیران آینده جامعه باید از اکنون تربیت شوند تا بتوانند به‌عنوان مدیران جهادی تمدن‌ساز نقش‌آفرینی کنند. لازمه گرایش به تمدن‌نویین اسلامی، نشر نظری و عملی مکتب اسلام است. بر اساس فرامین مقام رهبری (مدظله‌العالی)، شهید حاج قاسم سلیمانی را به چشم یک مکتب، یک راه، یک مدرسه درس‌آموز نگاه کنیم. برای تمدن‌سازی اسلامی باید مدیرانی تربیت شوند (ابراهیمی هرستانی، ۱۳۹۹).

در این برهه حساس از حرکت انقلاب اسلامی، برای عبور از گردنه‌های سخت در مواجهه با دشمنان قسم‌خورده و حرکت در مسیر تحقق تمدن‌نویین اسلامی، کشور و به‌خصوص سیستم آموزشی ما نیازمند الگوی تربیت جهادی شهید سلیمانی است؛ لذا باید به طراحی الگوی تربیتی بر اساس منش تربیتی شهید سلیمانی به‌خصوص در مقطع حساس متوسطه با کمک دروس پرورشی اقدام کرد تا الگوی طراحی شده بتواند در داخل کشور و هم در جغرافیای مقاومت کارآیی داشته و موجب قدرت‌آفرینی جبهه مقاومت در عرصه‌های مختلف شود؛ همچنین بتواند افراد و مدیرانی جهادی و سلیمانی‌های دیگر برای سرزمین عزیزمان و انقلاب اسلامی کبیر تربیت کند. در نتیجه پرداختن به مکتب شهید سلیمانی از جمیع ابعاد لازم و ضروری است؛ به طوری که پرداختن به این موضوع نباید محدود به نوشتن کتب و مقالات علمی شود، بلکه این مکتب لازم است تا به‌عنوان یک کتاب درسی تدوین و در سطوح مختلف تحصیلی آموزش و تبیین شود (ظهوریان، ۱۳۹۹)؛

لذا با توجه به اهمیت تربیت و امور تربیتی در مدارس و جایگاه آن در پرورش شهروندان آینده جامعه اسلامی به ویژه در دوره حساس متوسطه و با توجه به جایگاه و ارزش آن شهید بزرگ در پیشبرد اهداف و آرمان‌های انقلابی و اسلامی، لازم می‌دانیم نسل جوان و دانش‌آموز را به هر تربیتی با ابعاد مختلف تفکرات و شخصیت آن شهید آشنا نماییم. در نتیجه پژوهش حاضر به ارائه الگویی پرورشی بر اساس ابعاد و مؤلفه‌های تربیتی مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی با هدف تقویت برنامه پرورشی در دوره متوسطه می‌پردازد. در نتیجه سؤالاتی که این پژوهش به آن می‌پردازد عبارت‌اند از:

- ۱- الگوی پرورشی بر اساس ابعاد و مؤلفه‌های تربیتی در دیدگاه حاج قاسم سلیمانی با هدف تقویت برنامه پرورشی در دوره متوسطه کدام است؟
- ۲- ابعاد تربیتی و مؤلفه‌های اصلی مکتب حاج قاسم سلیمانی کدام است؟
- ۳- درجه تناسب الگوی پیشنهادی از دیدگاه متخصصان تعلیم و تربیت چگونه است؟

مبانی نظری

تربیت

راغب اصفهانی بر آن است که: «تربیت، دگرگون کردن گام به گام و پیوسته هر چیز است تا آنگاه که به انجामी که آن را سزد برسد» (راغب اصفهانی: ۱۸۴). در تعریف اصطلاحی تربیت آورده‌اند که انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت تا بتواند استعدادهای نهفته‌اش را در تمام وجود و به‌طور هماهنگ پرورش داده، شکوفا سازد و به تدریج به سوی هدف و کمال مطلوب حرکت کند. یا در تعریف دیگر آمده است که مربی با استفاده از شیوه‌های تربیتی، همه امکانات و شرایط لازم را برای پرورش داده به فعلیت برساند (امینی، ۱۳۸۴: ۲۷).

از منظر شهید مطهری، تربیت عبارت است از پرورش دادن؛ یعنی استعدادهای درونی‌ای که بالقوه در یک شیء موجود است، به فعلیت درآوردن و ایجاد تعادل و هماهنگی میان آن‌ها تا از این راه مربی به حداعلای کمال خود برسد (مطهری، ۱۳۸۳: ۴۳). در سند تحول آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، تربیت چنین تعریف شده است: «تربیت، فرایند تعاملی زمینه‌ساز تکوین و

تعالی پیوسته هویت متریان است به صورتی یکپارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی به منظور هدایت ایشان در مسیر آماده شدن برای تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد» (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰: ۸۰).

تعریف درس پرورشی

به تبعیت از سند تحولی آموزش و پرورش، در سند «طرح جامع تحول بخشی در معاونت پرورشی و تربیت بدنی؛ سند شماره یک، سند راهبردی معاونت پرورشی و تربیت بدنی» (۱۳۸۷) که در راستای تحول و احیاء امور تربیتی تهیه و تنظیم شده است، «معاونت پرورشی و تربیت بدنی» به عنوان یک معاونت جدید این گونه تعریف شده است (به نقل از اسکندری، ۱۳۹۱):

«بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی که کارکرد آن، زمینه‌سازی فرهنگی و پرورشی برای تکمیل و تسهیل نظام یاددهی یادگیری و توانمند ساختن دانش‌آموزان برای مواجهه با چالش‌های فرهنگی اجتماعی جهت تکوین و تعالی مداوم هویت خود از طریق طراحی، اجرا و استفاده از برنامه‌ها، خدمات، کالاهای و فضاهای فرهنگی تربیتی جذاب برای دانش‌آموزان است.»

بنابراین جای خوش وقتی است که هم در سند تربیت رسمی و عمومی کشور و هم در طرح جامع تحول بخشی در معاونت پرورشی و تربیت بدنی، به طور صریح و جدی به موضوع هویت تربیتی توجه شده است. از طرفی آموزش‌های عمومی، از مهم‌ترین سازوکارهای انتقال ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی در جوامع به شمار می‌روند. مخاطب اصلی این آموزش‌ها، گروه‌های سنی پایه و کودکان و نوجوانان اند (احمدی، ۱۳۷۹: ۲۹۲)؛ بنابراین می‌توان آموزش‌های عمومی را حوزه‌ای راهبردی و حیاتی برای جامعه‌پذیری نسل آینده کشور و انتقال ارزش‌های معطوف به هویت ملی و اسلامی دانست. به نسبت درک اهمیت و جایگاه این آموزش‌ها در برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و فرهنگی، وفاق ملی و همگرایی بین نسلی تقویت شده و موجبات انسجام و هم‌افزایی در مسیر توسعه کشور فراهم می‌شود (اله‌امی و آرش، ۱۳۹۹: ۵۴).

مفهوم الگو

الگوپردازی جریانی است که ممکن است با خواست و اراده فرد صورت بگیرد یا به وی معرفی شود. زمانی که افراد خودشان دست به انتخاب الگو می‌زنند، احتمال دارد در انتخاب الگو دچار اشتباه شوند؛ زیرا الگوپردازی از دیگران به صورت مطلوب و نامطلوب جلوه می‌کند.

همچنین معرفی الگوی نامطلوب نیز می‌تواند مشکل‌ساز باشد. یکی از روش‌ها و شیوه‌های تربیتی، ارائه الگو واسطه‌های فضیلت برای تمام انسان‌هاست. الگوبرداری در آیات وحی الهی به صورت مستقیم و غیرمستقیم تصریح شده است (باقری، ۱۳۸۹: ۱۴۴) که از جمله نمونه مستقیم آن می‌توان به این آیه اشاره کرد: «قد کانت لکم اسوه حسنه فی ابراهیم والذین معه» «برای شما سرمشق خوبی در زندگی ابراهیم و کسانی که با او بودند قرار داشت» (ممتحنه: ۴) و نیز در بیان غیرمستقیم می‌توان آیه زیر را تصریح کرد: «وایوب اذ نادى ربه انى مسنى الضروانت ارحم الراحمین» و یاد کن حال ایوب را وقتی که دعا کرد که ای پروردگار، بیماری سختی به من رسیده است و تو از همه مهربان‌تری» (انبیا: ۸۳).

شهدا به عنوان یک الگو

شهدا آگاهانه راه پرافتخاری را انتخاب کردند. آگاهی و شناخت آنان منبعث از مبانی فکری و روایتگر اندیشه فلسفی آن‌هاست. می‌توان از لابه‌لای وصیت‌نامه‌ها مبانی فلسفی آن‌ها را استخراج و ارائه کرد. با گذشت ۴۰ سال از دوران جنگ هشت ساله با وجود «دفاعی» و «مقدس» دانستن آن در زمینه جایگاه و تأثیرگذاری شهدا، اگرچه کارهایی انجام گرفته است که می‌توان آن‌ها را در اغلب حوزه‌های فرهنگی ملاحظه کرد، اما با توجه به بررسی‌های به عمل آمده نتایج پژوهش‌های مربوطه نشان دهنده کم‌رنگ بودن نسبی این مفاهیم و نارسایی‌هایی در این زمینه است (اثباتی و کاظمی، ۱۳۸۳).

شهدا برای دفاع از سرزمین و آرمان‌ها جان خود را فدا کردند. آن‌ها این راه را با شناخت، آگاهی و از روی شوق انتخاب کردند. شناخت آن‌ها مبتنی بر تفکرات، جهان‌بینی و ملاحظات فلسفی است. طبیعتاً آن‌ها تعریف مشخصی از هستی، خداوند، انسان و ویژگی‌ها و سرنوشت او، طبیعت، راه‌های کسب معرفت، ارزش‌ها و آرمان‌ها داشتند. شناخت و آگاهی آن‌ها می‌تواند الگو و اسوه‌ای برای نسل امروز باشد. برای درونی‌سازی الگوهای رفتاری و آموزه‌های شناختی و تربیتی شهدا برای تربیت نسلی بهنجار، کمک به پایداری و تداوم انقلاب اسلامی و همچنین مقابله با تغییرات شناختی، فرهنگی و اجتماعی ناخواسته شناخت بنیادهای معرفتی، آموزه‌های تربیتی و سیره عملی شهدا ضرورت دارد. شهدا و دانشجویان شهید را می‌توان از روی آثار آنان شناخت. یکی از آثار غنی به‌جامانده از شهدا وصایای آن‌هاست. اکثر قریب به اتفاق مدافعان وطن و از جمله شهدا

بر اساس آموزه‌های دینی و فرهنگی برای خود وصیت‌نامه می‌نوشتند. وصیت‌نامه‌های شهدا مانند هر اثر مکتوب دیگری منبعث از مبانی فکری، فرهنگی و فلسفی آن‌هاست. شناخت واقعی تفکرات شهدا از طریق پژوهش علمی انجام می‌شود؛ به گونه‌ای که موفقیت بیشتر برای آشنایی با الگوهای رفتاری مقبول شهدا، درونی سازی آن‌ها و پایداری این فرایند، دستیابی به بنیادهای فکری و الگوهای رفتاری از طریق انجام تحقیقات علمی میسر می‌شود (نظری و همکاران ۱۳۹۸).

مفهوم مکتب

مکتب در لغت به معنای دبیرستان و جایی است که در آن نوشتن می‌آموزند و دفترخانه و جایی که در آن کودکان را تعلیم می‌کنند و خواندن و نوشتن و جز آن را می‌آموزند (دهخدا، ۱۳۱۹). اصطلاح مکتب در ادبیات فارسی در چند دهه اخیر بیانگر نگرشی فراگیر و جامع به انسان جهان هستی است. گاهی، مکتب معادل اصطلاح لاتین به کار رفته است؛ اما در ادبیات رایج، برابر اصطلاح پسوندی ایسم در زبان لاتین اطلاق می‌شود (بهروزلک، ۱۳۸۶). مکتب مجموعه جهان‌بینی و باور انسان است که به تفسیر انسان و جهان می‌پردازد؛ هنجارهای انسانی را مشخص و معین می‌سازد؛ نیاز انسان را به جهان‌بینی برطرف و در نهایت نظام ارزشی برای زیستن و چگونه زیستن ارائه می‌کند (دهقانی پوده و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۹).

استاد شهید مطهری در تعریف مکتب می‌گوید: «یک تئوری کلی و یک طرح جامع و هماهنگ و منسجم است که هدف اصلی کمال انسان و تأمین سعادت همگانی است و در آن خطوط اصلی و روش‌ها، بایدها و نبایدها، خوب‌ها و بدها، هدف‌ها و وسیله‌ها، نیازها و دردها و درمان‌ها، مسئولیت‌ها و تکلیف‌ها مشخص است و منبع الهام تکلیف‌ها و مسئولیت‌ها برای همه افراد می‌باشد» (مطهری، ۱۳۸۶). سپس می‌نویسد نوع برداشت و طرز تفکری که یک مکتب درباره جهان و هستی عرضه می‌نماید زیرساز و تکیه گاه فکری آن مکتب به شمار می‌رود؛ این زیرساز و تکیه گاه اصطلاحاً جهان‌بینی نامیده می‌شود. هدف‌هایی که یک مکتب عرضه می‌دارد و به تعقیب آن‌ها دعوت می‌کند و راه و روش‌هایی که تعیین می‌کند و بایدها و نبایدهایی که انشاء می‌کند از نتایج لازم و ضروری جهان‌بینی است. فعالیت تدبیری انسان به حکم آنکه بر محور یک سلسله نمایات و اهداف دوردست می‌گردد، خواه ناخواه نیازمند به طرح و برنامه و روش و انتخاب وسیله برای وصول به مقصد است، یعنی نیازمند ایدئولوژی است و در سطح وسیع‌تر نیازمند مکتب است؛

مثلاً وقتی مسئله حیات ابدی و جاودانگی روح پیش می‌آید، نیاز به مکتب و ایدئولوژی بیشتر خود را می‌نمایاند؛ بنابراین آنچه بشر امروز و به‌طریق‌اولی بشر فردا را وحدت و جهت می‌بخشد و آرمان مشترک می‌دهد و ملاک خیر و شر و بایدونبایدها برایش می‌گردد، یک فلسفه زندگی مجهز به استدلال و به عبارت دیگر یک ایدئولوژی جامع و کامل است؛ لذا انتخابی آگاهانه مکتب و ایدئولوژی از ضروریات حیات اجتماعی می‌باشند. بیشتر مکتب‌ها امری جامع و درصدد تبیین تمامی ابعاد زندگی انسان‌ها هستند. آن‌ها می‌کوشند با ارائه توضیحات و نگرش‌های خاص موجب معنادار شدن زندگی انسان‌ها شوند. قدرت معنابخشی مکاتب متفاوت است (لیالی و مشمایی، ۱۴۰۰: ۱۹ و ۲۰).

شهید قاسم سلیمانی به‌عنوان اسطوره‌ای ملی و فراملی

سردار شهید سلیمانی یک اسطوره بود و یک اسطوره شد. بدین معنا که در تاریخ مدرن یعنی تاریخ دولت-ملتها، اساساً می‌گوییم دولت-ملت‌ها بر پایه اسطوره‌ها ساخته می‌شوند. سلسله‌ای از اسطوره‌ها که هم می‌توانند باستانی و سنتی باشند و هم می‌توانند مدرن باشند؛ گرد هم جمع می‌آیند و در حافظه تاریخی ملت‌ها یک «ما» درست می‌کنند که یک «ما» ی ملی است. این کارکرد اسطوره در دولت-ملت‌ها است. درواقع اگر بخواهیم از این زاویه پدیده حاج قاسم را ارزیابی کنیم، او یک اسطوره درون دولت ملی ایران است و نه فقط در دولت ملی ایران!

برای فهم این مهم باید بدانیم که جمهوری اسلامی ایران به مدل دولت‌های ملی نقد داشت و از ابتدا به لحاظ نظری به دولت ملی^۱ نقد داشت، منتها ناگزیر به حرکت در قالب دولت ملی در منطقه بود. برای همین فضای سیاست خارجی خاص خود را آفرید که بسط حوزه نفوذ بود. این بسط حوزه نفوذ، اسطوره‌های ملی ایرانی را منطقه‌ای و بلکه جهانی کرد. در حال حاضر برخی از ملت‌های درون منطقه به اسطوره ملی ایرانی ارجاع می‌دهند و این یک امر خارق‌العاده است. این اسطوره کسی جز حاج قاسم سلیمانی نیست. در سراسر جبهه مقاومت که یک جغرافیای عریض و طویل است، حاج قاسم سلیمانی تبدیل به یک اسطوره شده است. اسطوره حاج قاسم سلیمانی چگونه در ذهن ما ایرانی‌ها آفریده شد؟ عناصر اسطوره‌ای ایرانی که دولت ملی ایران متأخر پس از پهلوی به آن ارجاع می‌دهد، اولاً ترکیبی از یک سری عناصر باستانی است. این عناصر باستانی هم

1 Nation State

جنبه ملی ایرانی و هم جنبه اسلامی دارد. درواقع ترکیبی از عناصر ایرانی و اسلامی یک مای ملی برای ایرانی‌ها می‌آفریند. عناصر باستانی اسطوره ایرانی می‌تواند رستم و آرش کمانگیر باشد؛ عنصر مذهبی آن هم یک ارجاع خیلی مشخص به حضرت علی (ع) است. سایر ائمه اطهار (ع) و حضرت محمد (ص) هم هستند ولی در اسطوره‌های ایرانی-اسلامی، حضرت علی (ع) یک معنای خاص دارد؛ لذا ترکیب این دو عنصر ایرانی و اسلامی در یک اسطوره مدرن، خود را بازنمایی می‌کند و این اسطوره مدرن کسی جز حاج قاسم سلیمانی نیست. نه تنها به علت شهادت مظلومانه ایشان بلکه حداقل از ۵ الی ۶ سال قبل، از زمانی که نام حاج قاسم سلیمانی در مبارزه با داعش مطرح شد اساساً این تصویر شکل گرفت. گویی یک استمرار تاریخی از ترکیب اسطوره‌های باستانی و مذهبی در طول تاریخ در وجود و شخصیت حاج قاسم متجلی شده است. منش و رفتار حاج قاسم هم این اجازه را می‌داد که این تفسیر اتفاق بیفتد (افشار، ۱۴۰۰: ۱۸۴ و ۱۸۵).

مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی

به منظور بررسی مکتب شهید سلیمانی، تعریف ارائه شده از مکتب عبارت است از «مجموعه‌ای از اعتقادات محکم و منسجم، رفتارهای مرتبط برخاسته از اعتقادات، خلیات و نموده‌های منبعث از اعتقادات و اعمال به که از فرد شخصی الگو و جامع ارائه می‌دهد». سردار سلیمانی مصداق چنین انسانی بود. با نگاه اول به این خصوصیات، شخصیتی (فیلسوف) از ایشان استنباط می‌شود، درحالی که واقعاً ایشان یک فیلسوف و یا دارای مشرب و سبک فلسفی خاصی نبود، هرچند می‌توان از همه رفتارهای ایشان به اصلی از اصول فلسفه اشاره داشت. وی به صورت مألوف در مدرسه علمیه یا دانشگاه تحصیل نکرده بود، هرچند می‌توان ایشان را فرزند حوزه‌های علمیه و دانشگاه دانست و می‌توان برای هر باور و رفتار و روش‌های ایشان تفسیری دینی و علمی ارائه کرد و حتی در حوزه‌ها و دانشگاه‌ها به عنوان یک «مظهر» تدریس کرد. همان‌طور که در بیان حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و در بیانیه شهادت ایشان آمده بود، شهید حاج قاسم پیرو مکتب حضرت امام خمینی (ره) بود و از این نظر هر آنچه در عملیات دینی و سیاسی، اجتماعی آمده بود در وجود و رفتار این شهید تجلی داشت (زارعی، ۱۳۹۸: ۸). شهید سلیمانی به عنوان شاگرد این مکتب توانست جامع ارزش‌های اخلاق فردی و اجتماعی باشد و این امر اهمیت بسیار زیادی دارد؛ چون این وجه تمایز «دین‌داری انقلابی» از «دین‌داری عافیت و هم از نقلابی گری سکولار» است.

شهید سلیمانی نمونه موفقی از جمع بین «معنویت دینی» و «جامعه گرایی» ارائه کرد؛ عرفان را با سیاست و مبارزه گره زد و در مقام عمل آن را در حوزه نظامی نیز اعمال نمود. همان که در بیانات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) نسبت به شهید سلیمانی بیان شد؛ معظم‌له شهید سلیمانی را تربیت یافته «اسلام» و مکتب امام خمینی (ره) معرفی کردند؛ پس ملاحظه آموزه های امام در قالب یک مکتب تربیتی مهم است (کریمخانی، ۱۴۰۰)

مکتب سلیمانی یک مکتب تربیتی است. جذابیت شخصیت ایشان برای جوانان مسلمان نمود این مهم است. تأثیر بر شخصیت آدمی و جهت دهی به رفتار و پیش وی خاصیت مکتب سلیمانی است. او انسان ساز است. همان گونه که خود در مکتب امام ساخته شد و آن قدر رشد کرد که خود به مثابه مکتب شد. قطعاً حصر شخصیت وی در حوزه نظامی، منجر به تولد و گسترش مکتب سلیمانی نخواهد شد، بلکه سلوک مکتبی وی در همه ابعاد سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اعتقادی و رفتاری موضوعیت دارد. به زعم صاحب نظران شهید سلیمانی دارای جایگاه، اصول، سلوک، جوهره و ویژگی هایی است که جمع آن ها او را در قالب یک مکتب متمایز به تصویر می کشد که در ادامه به برخی از آن ها اشاراتی خواهیم داشت (افشار، ۱۴۰۰: ۱۷۴).

بر اساس سخنان سردار شهید قاسم سلیمانی، دفاع مقدس ریشه در مکتب تربیتی امام حسین (ع) دارد. به ولایت امام خمینی (ره) و بعد آیت الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مکتبی به نام دفاع از انقلاب و نظام جمهوری اسلامی ایران و دفاع از حرم متولد شد. شاگردان این مکتب که توانستند دشمن را سرکوب و در مواردی کاملاً از بین ببرند، هم اکنون تبدیل به معلمان همه مقاومت های امروز و فردا شده اند. شهدا و مبارزان این مکتب، الگوی انسان ها برای استقلال، آزادی و دفع و نابودی ظالمان و ستمگران خواهند بود؛ مکتب و مدرسه دفاع مقدس و دفاع از حرم، الگوی پایدار چگونگی مبارزه با دشمن خواهد بود. بعد از شهادت سردار قاسم سلیمانی، آیت الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) او را برای اعتقادات، مجاهدت ها و طرح های خلاقانه در نبردهای سخت نظامی، صاحب مکتب، راه و مدرسه درس آموز دانست. رهبری توصیه نمود که از این منظر به ساحت این اعجوبه مبارز مخلص راه خدا بنگرند و راه او را بشناسند. مکتب و مدرسه درس آموز حاج قاسم، عنوان کوتاهی است، اما برای معرفی آن، مطالعه تفکر و تحقیق بسیار عمیق و زمان و حوصله بسیار زیادی نیاز است. او از جوانی اش با ابتلائات و آزمون های سخت الهی روبرو شد، در جهاد اکبر

و جهاد اصغر نیات و اعمالش مورد رضایت خداوند قرار گرفت و مقام شهادت در بندگی خداوند به او عنایت شد. سرانجام اندیشه و اعمال او تبدیل به مکتب و مدرسه درس آموز شد (رستمی نسب، ۱۴۰۰: ۲۹ و ۳۰).

پیشینه پژوهش

البته پژوهش‌های کمی در کشور به مکتب تربیتی شهید سلیمانی پرداخته‌اند، اما نتایج همان پژوهش‌های انجام‌شده نیز نشان می‌دهد که مکتب شهید سردار حاج قاسم سلیمانی همان مکتب اسلام و راه اسلام است که مبانی به‌غایت اصلی تربیتی یک جامعه اسلامی است.

رضوانی، غلامی و محبی (۱۴۰۰) به دنبال رهیافتی از الگوسازی تربیتی تا الگوپذیری از شهید سلیمانی از سوی دانشجویان، مدلی در پنج سطح، شامل «جذاییت سردار»، «تثبیت جذاییت»، «اراده در تغییر رفتار»، «ظهور کنش» و «کنش‌گزینی متعالی» و سه مضمون «برجستگی اخلاق فردی سردار»، «برجستگی اخلاق بین فردی سردار» و «برجستگی سبک مدیریت سردار» استخراج کردند. تحلیل یافته‌های آنان ظرفیت بالای زندگی و شهادت سردار در الگوسازی تربیتی برای نسل نوجوان و جوان را تأیید می‌کند.

اسلامی، صاحبی هرنندی و شبانی (۱۴۰۰) در تحلیل و بررسی مؤلفه‌های شناسایی‌شده مدیریت تربیتی در متون علمی بر پایه مکتب سلیمانی و با تأکید بر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، پس از استخراج مضامین مدیریت تربیتی بر پایه مکتب شهید سلیمانی از منابع علمی و دسته‌بندی آن‌ها دریافتند که مؤلفه‌های شناسایی‌شده در پژوهش‌های مختلف مشابه بوده و علاوه بر آن با وظایف و اصول و رویکردهای بیان‌شده در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش نیز با هم همپوشانی دارند. این مؤلفه‌ها در مدیریت نهادهای مختلف اجتماعی به شکل یکسان با نام‌های مشابه متفاوت ذکر شده‌اند.

جنت بوداخی (۱۴۰۰) در بررسی اصول تربیتی در آموزه‌های مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی اظهار داشت که قرار گرفتن هر کس بر اساس چارچوب مکتب اسلامی و اجرای دقیق معیارهای آن، نوید یک الگوی مناسب در بین آحاد جامعه را می‌طلبد و سردار قاسم سلیمانی تقسیم‌کننده و پخش‌کننده بذر قداست‌ها و ارزش‌های انسانی در درون جامعه است. او از اصول خدامحوری، تعبد محوری، متری محوری، زندگی محوری، فرد محوری، عمل‌گرایی، اخلاق‌مداری، سعی

محوری، اعتدال محور، محبت محوری، نظارت محوری، آرمان گرایی، شهید محوری و در نهایت از آخرت محوری پیروی می‌جست که می‌تواند به‌عنوان یک اصول تربیتی در جامعه ما باشد. نیک طبع و نصیری پور (۱۴۰۰) در بررسی الگوپذیری از مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی در مبانی و اصول تربیت دینی فرزندان معتقدند که نظام تربیتی اسلام، کامل‌ترین دین الهی، بر مبانی و اصول خاصی مبتنی است که زمینه فکری و رفتاری مسلمانان را جهت می‌دهد. از این رو در فرآیند تربیت دینی، قبل از هر امری باید به استخراج مبانی و اصول و رعایت آن‌ها اهتمام ورزید. از آنجا که در مکتب تربیتی شهید حاج قاسم سلیمانی، شاهد تبلور عینی مبانی مکتب تربیتی اسلام هستیم؛ بدین لحاظ معرفی جامعیت اسلام در توجه داشتن به تربیت و تعالی انسان‌ها از طرفی و از سویی دیگر معرفی حاج قاسم در عدم انحصار به بُعد نظامی و افزون بر آن بررسی تطبیقی مکتب تربیتی وی در مقایسه با اصول و مبانی تربیتی قرآن و سنت با روش مقایسه‌ای از جهت لزوم الگوپذیری از سیره گفتاری و عملی ایشان اهمیت ویژه دارد. همچنین مبانی و اصول نظام تربیتی اسلام که عبارت‌اند از خدامحوری، تعبد محوری، فرجام محوری، عزتمندی و غیرت‌مداری و اصول متفرع بر آن مانند توجه به رشد اخلاقی و معنوی و علمی فرزندان که در همگی در سبک زندگی شهید حاج قاسم سلیمانی به چشم می‌خورند.

کاوند و جابر انصاری (۱۴۰۰) در تبیین و واکاوی ابعاد تربیتی مکتب شهید سلیمانی دریافتند که ابعاد تربیتی مکتب شهید سلیمانی مبتنی بر پنج بعد تربیت دینی (تعبد، تقوا، ایمان، دنیا گریزی، آخرت گرایی، اخلاص، ولایت محوری و تکلیف گرایی)، تربیت عقلایی (بصیرت داشتن، اندیشه ورزی، حکمت آموزی، واقع بینی، عبرت آموزی)، تربیت انقلابی (دشمن شناسی، استکبارستیزی، جهادگری، آرمان گرایی، عبور از غرب)، تربیت قانونی (تقید به قانون و عمل به قانون) و تربیت اخلاقی (تخلیق به اخلاق حسنه، کنترل احساسات و عواطف، اعتدال گرایی، شناخت فضایل و رذایل، کرامت مداری، دوری از رذایل اخلاقی) می‌باشد.

امیری (۱۴۰۰) در بررسی اصول تربیتی در آموزه‌های مکتب شهید سلیمانی به نتیجه رسید که پنج اصل اساسی تربیتی استخراج شده از متون به‌جامانده از شهید سلیمانی عبارت‌اند از: محوریت اصول و خداباوری، اعتقاد به تکالیف و برنامه‌های شرعی و دینی، هویت خاص اصول تربیتی در

مکتب ایشان، هماهنگی رفتارهای عملی با اعتقادات قلبی و آرمان‌گرایی و نگاه‌های بلند ایشان که ده‌ها مؤلفه تربیتی بر مبنای آن‌ها در شخصیت ایشان ساری و جاری ساخته بود. عباس زاده (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی مؤلفه‌های تربیتی مکتب شهید سلیمانی پرداخته است. او معتقد است که یکی از زیربنایی‌ترین عناصر تحقق تمدن نوین اسلامی، عنصر تربیت است و سردار سلیمانی در بستر تربیت جهادی رشد کرده و رفتار عملی ایشان نیز می‌تواند الگوی تربیت جهادی را ارائه نماید. نیاز جامعه امروز ما برای نقش‌آفرینی در دنیای کنونی و تمدن‌سازی، احصاء مؤلفه‌های تربیتی مکتب شهید سلیمانی در مقوله‌های شناختی، گرایشی و رفتاری با رویکرد جهادی است.

روش‌شناسی پژوهش

با توجه به هدف پژوهش، این تحقیق از نوع کیفی است و در قالب پارادایم تفسیرگرایی، به شیوه کیفی صورت گرفته است. همچنین تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شد. در این پژوهش از آنجایی که به بررسی اسناد می‌پردازد، جامعه پژوهش کلیه سخنرانی‌های شهید قاسم سلیمانی است و از آنجایی که همه سخنرانی‌های قابل در دسترس در کتاب‌ها و پایگاه‌های اینترنتی قرار داشتند، تعداد آن‌ها ۲۲ سخنرانی به همراه وصیت‌نامه این شهید بود. در نهایت با توجه به محدود بودن، تعداد جامعه نمونه، همان تعداد جامعه ۲۲ سخنرانی شد. شیوه گردآوری داده‌ها در این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و استفاده از اسناد و مدارک، مقالات و کتاب‌های معتبر در مورد شهید حاج قاسم سلیمانی به صورت فیزیکی و الکترونیک بوده است. ابزار مورد استفاده در تجزیه تحلیل داده‌ها در این پژوهش نرم افزار مکس کیودا^۱ ورژن ۲۰۱۸ است. البته واضح است که نرم افزار فقط می‌تواند در سازماندهی و بازیابی داده‌ها به پژوهشگر کمک نماید و نمی‌تواند به تنهایی درباره داده‌ها قضاوت کند. پژوهش کیفی، خاصیت رفت و برگشتی دارد و خود اصلاح است. داده‌ها مرتباً بازبینی می‌شوند و تناسب داده‌ها و کار تحلیل مفهومی و تفسیر به صورت مستمر نظارت و ممیزی می‌شوند. در نهایت برای بررسی روایی پژوهش از ۱۰ نفر از خبرگان حوزه علوم تربیتی، علوم سیاسی و مدیریت آموزشی به روش نمونه‌گیری هدفمند برای بررسی صحت کدگذاری‌ها و مضامین به دست آمده استفاده شده است. ضمن اینکه

1 Maxqda

پژوهش نیز زیر نظر استاد راهنما و مشاور به عنوان هدایتگر تحقیق صورت گرفته است که خود ایشان نیز مبنایی برای ارزیابی و روایی تحقیق هستند.

یافته‌های پژوهش

پس از جستجو و بررسی‌های اولیه در اینترنت و منابع مختلف، ۲۲ سخنرانی و سخنان از شهید سردار قاسم سلیمانی به دست آمد (دانشکده و پژوهشکده اقتصاد دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۴۰۰) که بعد از جمع‌آوری سخنان و سخنرانی‌های مختلف ایشان به بررسی اولیه آن‌ها پرداخته شد. سخنرانی‌های سردار شهید به چند دسته شامل سخنرانی‌های مراسم‌های سالگرد دفاع مقدس و کنگره‌های یادواره شهدا در شهرهای مختلف، سخنرانی‌ها در جمع سپاهیان، بسیجیان و مدافعین حرم و در نهایت وصیت‌نامه آن شهید تقسیم‌بندی شد. سپس هر کدام از سخنرانی‌ها در نرم‌افزار مکس کیودا به صورت فایل وارد و سپس برای آنالیز اولیه ذخیره‌سازی شد. مشخصات سخنرانی‌های مورد استفاده در این پژوهش در جدول شماره (۱) به شرح زیر است.

جدول ۱: دسته‌بندی سخنرانی‌ها و متون سردار حاج قاسم سلیمانی

شماره	عنوان سخنرانی	زمان و مکان	تقسیم‌بندی اولیه
۱	مراسم سالروز فتح خرمشهر	(تهران، ۱۳۸۵)	سالگرد دفاع مقدس و کنگره‌های یادواره شهدا
۲	در یادواره شهدای مخابرات و بیسیم‌چی کرمان	(کرمان، ۱۳۹۰)	
۳	در کنگره سرداران و شش هزار شهید استان قم	(قم، ۱۳۹۱)	
۴	در یادواره فرماندهان و معاونان شهید گردان‌ها و واحدهای لشکر ۲۷ محمد رسول‌الله (پرچمداران دوکوهه)	(تهران، ۱۳۹۱)	
۵	در یادواره شهدای ادوات لشکر ۴۱ ثارالله کرمان	(کرمان، ۱۳۹۲)	
۶	در نخستین سالگرد شهید حسن شاطری	(سمنان، ۱۳۹۲)	
۷	در سالروز عملیات بیت‌المقدس	(تهران، ۱۳۹۴)	
۸	کنگره هشت هزار شهید استان گیلان (میدان شهدای ذهاب)	(رشت، ۱۳۹۵)	
۹	در سالروز شهادت شهید همدانی	(تهران، ۱۳۹۵)	

	۱۰	در یادواره شهدای ملایر	(ملایر، ۱۳۹۵)
	۱۱	در سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی	(کرمان، ۱۳۹۶)
	۱۲	در روز جهانی مسجد	(تهران، ۱۳۹۶)
	۱۳	در مراسم دهمین سالگرد شهادت حاج عماد مغنیه	(تهران، ۱۳۹۶)
	۱۴	در مراسم چهلم شهید مرتضی حسین پور (گلزار شهدای شلمان)	(لنگرود، ۱۳۹۶)
	۱۵	در مراسم هفته دفاع مقدس - محفل هیئت رزمندگان اصفهان	(اصفهان، ۱۳۹۶)
	۱۶	در مراسم چهلم شهید شعبان نصیری (مصادف با آزادسازی موصل)	(تهران، ۱۳۹۶)
	۱۷	در یادواره ۱۳۰ شهید محله کن تهران	(تهران، ۱۳۹۶)
	۱۸	در یادواره عملیات رمضان (حسینیۀ امام خمینی(ره))	(همدان، ۱۳۹۷)
سخنرانی‌ها در جمع سپاهیان، بسیجیان و مدافعین حرم	۱۹	دست‌نوشته حاج قاسم سلیمانی خطاب به بسیجیان	(۱۳۹۴)
	۲۰	سخنرانی سردار شهید حاج قاسم سلیمانی در جمع فرماندهان سپاه	(تهران، ۱۳۹۸)
	۲۱	متن سخنرانی سردار سلیمانی در جمع مدافعان حرم	(تهران، ۱۳۹۴)
وصیت‌نامه شهید	۲۲	وصیت‌نامه سردار شهید حاج قاسم سلیمانی	تاریخ باز شدن ۹۸/۱۱/۲۶

در این پژوهش نیز پس از جمع‌آوری سخنرانی‌ها و سخنان سردار شهید حاج قاسم سلیمانی به استخراج مضامین پایه از متون پرداخته شد. تعداد ۲۰۳ مضامین پایه از متن استخراج شد که به علت زیاد بودن کدهای پایه، می‌توان مشخصات تعدادی از این مضامین پایه و قسمت‌های استخراج‌شده از آن را در جدول شماره (۲) مشاهده کرد. لازم به ذکر است در روش تحلیل مضمون به باید به‌طور مرتب به‌صورت رفتی و برگشتی کدها را اصلاح و بررسی کرد که در این پژوهش بسیاری کدها مشابه نیز در هم ادغام شدند.

جدول ۲: مضامین پایه استخراج‌شده از متن سخنرانی‌ها

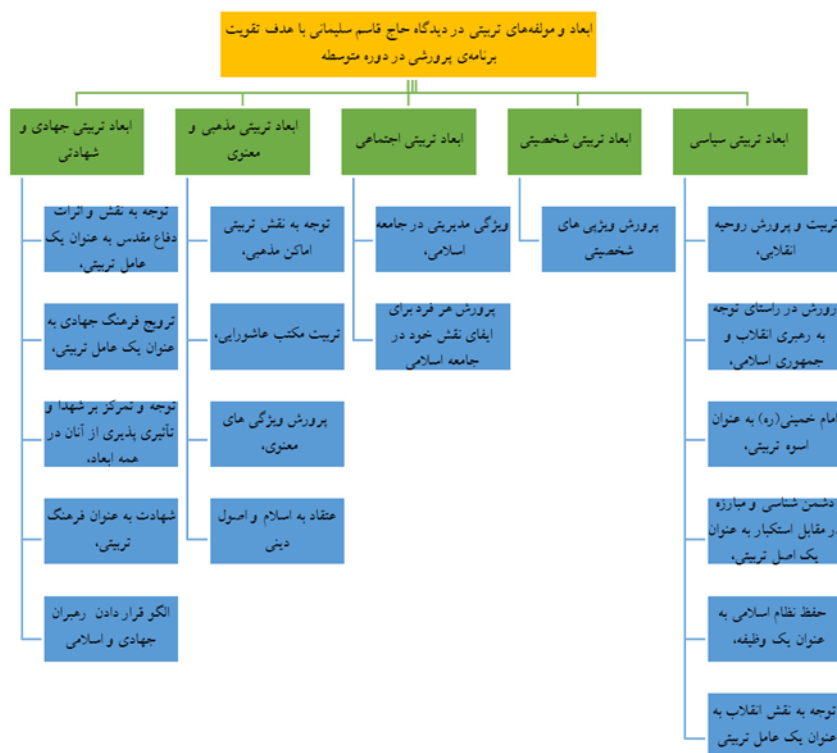
شماره	متن	مضامین پایه
۱	دفاع مقدس موجب تقویت لایه‌های هویتی، ارزشی و دینی جامعه ما شد. چون در دوران دفاع مقدس تقریباً به‌نوعی نمایندگانی از همه آحاد کشور، از همه جغرافیای کشور می‌آمدند. این اثرگذاری به‌سرعت در درون جامعه ما از دفاع مقدس اتفاق افتاد و جامعه ما را به‌سرعت تبدیل کرد به یک جامعه دینی.	تقویت لایه‌های هویتی، ارزشی و دینی
۲	یکی از اثرات تربیتی مسئولین که مهم‌ترین اصل در اصل تربیتی است، اصل القایی و تربیت القایی است. تربیت القایی خیلی تأثیر دارد. جبهه یکی از اثرات تربیتی آن، اثرات القایی بود. فرد می‌دید و اثر می‌گذاشت و متأثر می‌شد.	تربیت القایی
۳	اما این نکات مهم که برخاسته از تجربه‌های موفق ما در دوره‌های اول انقلاب و تا حدی میانه انقلاب و خصوصاً در دوره دفاع مقدس است، اگر مدنظر قرار بگیرد تأثیر بسیار شگفتی بر وضع جامعه ما دارد.	استفاده از تجربه دفاع مقدس و اوایل انقلاب
۴	مهم‌ترین نگرانی در جامعه امروزمان برای این‌که استقلالمان، وحدتمان، عزتمان آسیب ببیند و ممکن است ببیند، نگرانی فرهنگی و تربیت جامعه ما است. اگر بخواهیم این نگرانی را رفع کنیم باید به ویژگی‌ها و ارزش‌های دوران دفاع مقدس توجه کنیم.	الگو قرار دادن دفاع مقدس به‌عنوان منشأ تحول جامعه
۵	چرا جنگ ما به مدرسه تبدیل شد؟ امروز جنگ الگو هست یا نیست؟ چه مدرسه‌ای عمیق‌تر از دفاع مقدس دارید که یک مدل رفتاری حقیقی دینی اخلاقی مدیریتی در ابعاد گوناگون را به‌عنوان نمونه به نمایش گذاشته باشد؟	تأثیرپذیری نقش تربیتی از دفاع مقدس

	یک نمایش تجربه‌شده موفق حقیقی!	
توجه به جنگ به‌عنوان اسلام ناب	چیزی که از جنگ به جامعه ما بروز کرد، ذره‌ای در آن ناپاکی وجود نداشت، ناب ناب بود، اسلام نابی که امام رضوان‌الله تعالی علیه دنبال آن می‌گشت تا در جمهوری اسلامی آن را محقق کند.	۶
داوطلبانه ملت‌مسانه بودن	شما می‌دانید البته بعداً همه کسانی که صدای من را می‌شنوند یا می‌بینند می‌دانند، همه کسانی که امروز در صحنه سوریه حضور پیدا می‌کنند برخلاف همه صحنه‌های دیگری که مانند جنگ تحمیلی یا صحنه‌های دیگری داشتیم آنها داوطلبانه نه داوطلبانه ملت‌مسانه در این صحنه حضور پیدا کردند.	۷

بعد از فرآیند یافتن مضامین پایه با توجه به فرآیند تحلیل مضمون به یافتن مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر در این پژوهش پرداخته شد. از نتایج تحلیل مضامین ۱۸ مضمون سازمان دهنده شامل: توجه به نقش و اثرات دفاع مقدس به‌عنوان یک عامل تربیتی، ترویج فرهنگ جهادی به‌عنوان یک عامل تربیتی، توجه و تمرکز بر شهدا و تأثیرپذیری از آنان در همه ابعاد، شهادت به‌عنوان فرهنگ تربیتی، الگو قرار دادن رهبران جهادی و اسلامی، توجه به نقش تربیتی اماکن مذهبی، تربیت مکتب عاشورایی، پرورش ویژگی‌های معنوی، اعتقاد به اسلام و اصول دینی، ویژگی مدیریت در جامعه اسلامی، پرورش هر فرد برای ایفای نقش خود در جامعه اسلامی، پرورش ویژگی‌های شخصیتی، تربیت و پرورش روحیه انقلابی، پرورش در راستای توجه به رهبری انقلاب و جمهوری اسلامی، امام خمینی (ره) به‌عنوان اسوه تربیتی، دشمن‌شناسی و مبارزه در مقابل استکبار به‌عنوان یک اصل تربیتی، حفظ نظام اسلامی به‌عنوان یک وظیفه، توجه به نقش انقلاب به‌عنوان یک عامل تربیتی استخراج شد؛ همچنین از مضامین سازمان دهنده ۵ مضمون از جمله:

- ابعاد تربیتی جهادی و شهادتی؛
- ابعاد تربیتی مذهبی و معنوی؛
- ابعاد تربیتی اجتماعی؛
- ابعاد تربیتی شخصیتی؛
- ابعاد تربیتی سیاسی؛

به عنوان مضامین فراگیر بر اساس ابعاد و مؤلفه‌های تربیتی در دیدگاه حاج قاسم سلیمانی با هدف تقویت برنامه‌پرورشی در دوره متوسطه استخراج شد که همگی در یک جدول به دلیل طولانی بودن در ضمیمه آمده است. بعد از یافتن مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر از مضامین پایه در مرحله بعدی تحلیل پژوهش به ترسیم شبکه مضامین پژوهش پرداخته شد تا تمام ارتباطات و الگوهای موجود در متون سخنرانی‌ها و دیگر متن‌های شهید سردار حاج قاسم سلیمانی به منظور یافتن ابعاد و مؤلفه‌های تربیتی در دیدگاه حاج قاسم سلیمانی با هدف تقویت برنامه‌پرورشی در دوره متوسطه به صورت بصری ترسیم و مورد بررسی قرار گیرد. به دلیل بزرگی داده‌ها و مؤلفه‌های به دست آمده، شبکه مضامین بدون مضامین پایه در شکل شماره (۱) شبکه اصلی قابل مشاهده است.

شکل ۱: شبکه مضامین پژوهش

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پژوهش مورد بحث بر پایه سه هدف زیر انجام شده است:

- شناخت و توصیف ابعاد تربیتی و مؤلفه‌های اصلی مکتب حاج قاسم سلیمانی؛
 - طراحی یک الگوی تربیتی و آموزشی بر اساس مکتب حاج قاسم سلیمانی با هدف تقویت برنامه پرورشی در دوره متوسطه؛
 - تعیین درجه تناسب الگوی پیشنهادی از دیدگاه متخصصان تعلیم و تربیت.
- در این قسمت به بررسی هر یک از اهداف در قالب سؤالات پژوهش پرداخته می‌شود.

۱-۳ ابعاد و مؤلفه‌های تربیتی در دیدگاه حاج قاسم سلیمانی کدام‌اند؟

با بررسی سخنرانی‌های مختلف سردار شهید حاج قاسم سلیمانی (مشمول بر ۲۲ سخنرانی و متون مختلف) و همچنین پس از تحلیل داده‌ها و استخراج مضمون‌های موردنظر، ۲۰۳ مضمون پایه استخراج که با دسته‌بندی و تحلیل مضمون، ۱۸ مضمون سازمان‌یافته احصاء گردید و در نهایت ۵ مضمون فراگیر به دست آمد که به ترتیب ابعاد و مؤلفه‌های مکتب سردار شهید حاج قاسم سلیمانی را تشکیل دادند. ابعاد و مؤلفه‌های مکتب در دیدگاه شهید حاج قاسم سلیمانی به شرح کامل زیر است:

۱- ابعاد تربیتی جهادی و شهادتی

اولین بُعد به دست آمده در الگو تربیتی سردار شهید حاج قاسم سلیمانی بُعد تربیتی جهادی و شهادتی است. می‌توان گفت بعد تربیتی جهادی و شهادتی مهم‌ترین بعد مکتب سردار شهید حاج قاسم سلیمانی می‌باشد که به تفضیل در ادامه هریک از مؤلفه‌های آن بررسی می‌شود.

- توجه به نقش و اثرات دفاع مقدس به عنوان یک عامل تربیتی

این مؤلفه یکی از مؤلفه‌های مهم سخنان و افکار سردار شهید می‌باشد که به کرات به آن اشاره کرده‌اند. در نهایت می‌توان گفت که فرهنگ دفاع مقدس جنبه‌ای از فرهنگ است که به زندگی و نحوه کنش افراد جامعه به مسائل مختلف در صیانت از آرمان‌ها، ارزش‌ها و مرزوبوم در برابر تهدیدهای مرتبط با حوزه پایداری کشور در هشت سال دفاع مقدس ارتباط پیدا می‌کند. این فرهنگ الگوهای سمت‌گیری نسبت به موضوعات مختلف و مرتبط با استقلال، پایداری و بالندگی

کشور را سامان می‌دهد و افراد و جامعه را برای اقدامات مختلف آماده می‌کند (شعبانی سارویی، ۱۳۹۴). پژوهش‌های مختلفی به‌طور جداگانه فرهنگ دفاع مقدس را به‌عنوان یک مؤلفه استخراج نکردند، اما فرهنگ شهادت‌طلبی و ایثار را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مکتب تربیتی حاج قاسم سلیمانی برمی‌شمارند که ازجمله آنان می‌توان به پژوهش‌های دهقانی و پاشایی هولاسو (۱۳۹۹)، عباس زاده (۱۳۹۹)، لطیفی (۱۳۹۹)، مصیری (۱۳۹۹)، غلامی (۱۳۹۹) و فیضی، ندافان و باباهادی (۱۴۰۰) اشاره کرد.

- ترویج فرهنگ جهادی به‌عنوان یک عامل تربیتی

نگاه ویژه‌ای که سردار شهید حاج قاسم سلیمانی به جهاد داشت، نگاه منحصر به فردی بود که در تک‌تک سخنان و حتی در عمل او هویدا بود. از سویی دیگر، درگیری همه‌جانبه انقلاب اسلامی با غرب ایجاب می‌کند که برای تمدن‌سازی رویکرد مقاومتی و جهادی اتخاذ کنیم که مکتب شهید سلیمانی در این راستا است (ابراهیم هرستانی، ۱۳۹۹). پژوهش‌های مختلفی این مؤلفه را به نام دیگر اما نزدیک به این مفهوم به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مکتب حاج قاسم سلیمانی تأیید می‌کنند که می‌توان به پژوهش‌های رجبی (۱۳۹۹)، خانی و محمدی (۱۳۹۸)، عباس زاده (۱۳۹۹)، دهقانی و پاشایی هولاسو (۱۳۹۹)، رنجبریان (۱۳۹۹) و ابراهیمی هرستانی (۱۳۹۹) اشاره کرد.

- توجه و تمرکز بر شهدا و تأثیرپذیری از آنان در همه ابعاد

با بررسی سخنان آن شهید معظم درمی‌یابیم که علاقه و احترام او به خانواده شهدا به‌گونه‌ای است که امکان ندارد او در مکانی سخنرانی کند و از شهدا نام نبرد و راجع به آن‌ها صحبت نکند. مطالعه در فرهنگ شهادت و زندگانی شهیدان مؤید آن است که (شهیدان) از مستحکم‌ترین هویت ملی دینی برخوردار بوده‌اند که می‌توانند اسوه‌ای برای سایر جوانان در یافتن هویت واقعی خویش باشند (مردانی نوکنده، ۱۳۹۰). پژوهش‌های مهدیه (۱۳۹۹)، رنجبریان (۱۳۹۹) و غلامی (۱۳۹۹) ازجمله پژوهش‌هایی است که این مؤلفه را در نظر گرفته‌اند. عباس زاده (۱۳۹۹) یاد خانواده شهدا و انس با آن‌ها را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های تربیتی مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی خاطرنشان می‌کند.

- شهادت به‌عنوان فرهنگ تربیتی

شهید سلیمانی اعتقاد عمیق داشت که یکی از مسائلی که می‌تواند فرهنگ جامعه را از خطرات مصون بدارد، ترویج و گسترش فرهنگ ناب شهادت و دفاع مقدس در جامعه است. اصولاً ایشان پویایی و سرزندگی جامعه اسلامی را درهم تنیده با فرهنگ جهاد و ایثار و شهادت می‌دانست و معتقد بود تا هنگامی که جامعه در بستر این فرهنگ حرکت نماید، امنیت فرهنگی خود را تضمین نموده است (غلامی، ۱۳۹۹). پژوهش‌های مهدیه (۱۳۹۹)، رنجبریان (۱۳۹۹)، غلامی (۱۳۹۹)، عباس‌زاده (۱۳۹۹) و رجبی (۱۳۹۹) از جمله پژوهش‌هایی است که به این موضوع به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مکتب سردار شهید حاج قاسم سلیمانی اشاره کرده‌اند.

- الگو قرار دادن رهبران جهادی و اسلامی

به دلیل موفقیت‌ها و دیدگاه‌های شهید حاج قاسم سلیمانی است که باعث شده ایشان را به‌عنوان موفق‌ترین یا یکی از موفق‌ترین مدیران جهادی تمدن ساز در جهان اسلام برشمرد و اینکه شهید قاسم سلیمانی یک مجاهد و فرمانده انقلابی بود که در همه ابعاد زندگی روحیه جهادی در وجود او موج می‌زد. هیچ‌کدام از پژوهش‌ها به‌طور مستقل به مؤلفه‌ای در این خصوص اشاره‌ای نکرده‌اند.

۲- ابعاد تربیتی مذهبی و معنوی

یکی از ابعادی که همواره از سخنان و رفتار شهید سلیمانی می‌توان برداشت کرد، زمینه اعتقادی و معنویت او بود. مبانی اعتقادی و عقیدتی او به‌گونه‌ای بود که نماز شب ایشان ترک نمی‌شد. در ادامه به بررسی مؤلفه‌های آن‌ها می‌پردازیم.

- توجه به نقش تربیتی اماکن مذهبی

سردار شهید مسجد و اماکن مذهبی را نه به‌عنوان یک پایگاه مجاهدت و پرورش ایثارگران، بلکه به‌عنوان یک مقر تربیتی و پرورشی برای افراد جامعه عنوان می‌کنند که باید بر روی آن سرمایه‌گذاری معنوی و همه‌جانبه داشت. این مکان با کارکردهای زیادی که دارد می‌تواند والدین و تمامی دست‌اندرکاران تربیت را کمک نموده و راه‌گشای بسیاری از مشکلات تربیتی آنان به شمار رود و از این طریق می‌تواند استعدادها و فطری خداجویانه کودکان و نوجوانان خود را بیدار نگه داشته و باعث تقویت باورهای مذهبی و اعتقادی آنان شوند (رسولی شورکی، ۱۳۹۳).

هیچ کدام از پژوهش‌ها به نقش امکان مذهبی به عنوان یک مؤلفه تربیتی در مکتب حاج قاسم سلیمانی اشاره‌ای نکرده‌اند.

- تربیت مکتب عاشورایی

می‌توان گفت مکتب حسینی بودن یا همان تفکر عاشورایی یکی از ویژگی‌های مهم مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی است که به کرات در سخنرانی‌های خود به آن اشاره و افری کرده است. بیشتر پژوهش‌های مربوطه هیچ مؤلفه‌ای به این عنوان نداشته‌اند و تعدادی از آن‌ها زیرشاخه‌های تفکر مذهبی و اعتقادی شخص ایشان را به عنوان مؤلفه‌های مکتب سردار شهید عنوان کرده‌اند که می‌توان به پژوهش‌های رنجبریان (۱۳۹۹)، ظهوریان (۱۳۹۹)، غلامی (۱۳۹۹) و قرباغی و ازگلی (۱۳۹۹) اشاره کرد.

- پرورش ویژگی‌های معنوی

سردار شهید پرورش ویژگی‌های معنوی در جوانان و افراد جامعه را در تک‌تک سخنانش ترویج می‌داد. او با مطرح کردن موضوعات متنوع و یا باز تعریف خاطرات و داستان‌های مختلف و گاهی به صورت مستقیم اهمیت ویژگی‌های معنوی را عنوان می‌کرد. در بسیاری از پژوهش‌ها عنوانی تحت پرورش ویژگی‌های معنوی در زمره مکتب سردار شهید حاج قاسم سلیمانی وجود ندارد. اکثر پژوهش‌ها مؤلفه‌ای را تحت عنوان مبانی اعتقادی عنوان کرده‌اند که برگرفته از شخصیت خود شهید و مبانی اعتقادی و معنوی او بوده است.

- اعتقاد به اسلام و اصول دینی

سردار دل‌ها شخصیتی بود که مبانی اعتقادی و معنویت او همواره اسوه و الگو بسیاری از افراد در جامعه و نظام اسلامی بود به طوری که چه در زمان قید حیات ایشان و چه بعد از شهادت، معنویت و اعتقاد راسخ ایشان به دین اسلام و مذهب، به طور ویژه‌ای مورد توجه همگان بوده است. برای یک فرد مسلمان، مهم‌ترین شاخص رشد و تعالی اخلاقی و تربیتی این است که محبوب خدا باشد و با رفتار و ویژگی‌های خود حب الهی را به دست آورده باشد (کریمی، ۱۳۹۹). در این زمینه می‌توان به پژوهش‌های دهقانی پور و پاشایی هولاسو (۱۳۹۹)، عباس زاده (۱۳۹۹)، ابراهیمی هرستانی (۱۳۹۹)، رنجبریان (۱۳۹۹) و ظهوریان (۱۳۹۹) اشاره کرد.

۳- ابعاد تربیتی اجتماعی

تربیت اجتماعی یکی از آن ابعادی است که لازمه تربیت نسل‌های مختلف جامعه است تا بتوانند نقش خود را به‌درستی و اصول متناسب با فرهنگ جامعه و کشور ایفا کنند. این بعد نیز از سخنان شهید سردار حاج قاسم سلیمانی به دور نماند و ایشان در سخنرانی‌های مختلفی به آن به‌صورت مستقیم اشاره می‌کنند که در ادامه به تشریح هر یک از مؤلفه‌های آن می‌پردازیم.

- ویژگی مدیریتی در جامعه اسلامی

سردار سلیمانی اصولی را به‌عنوان اصول اساسی و خصوصیات اساسی برای مسئولان در جمهوری اسلامی معرفی می‌کنند. ایشان با دعوت از گروه‌های سیاسی مختلف برای اصلی و فرعی کردن مسائل به این نکته اشاره می‌کنند که ولایت فقیه و جمهوری اسلامی با مبانی‌اش باید به‌عنوان خطوط اصلی و مقدس شمرده شده و مسائل جناحی که اموری فرعی است نباید در کنار و جایگزین اصول مطرح شود. پژوهش‌های مختلفی به دنبال یافتن الگو مدیریت اسلامی یا جهادی از مکتب حاج قاسم سلیمانی بودند که این موضوع را بررسی و برای آن مؤلفه‌های مختلفی استخراج کردند که می‌توان به پژوهش‌های اشرفی (۱۴۰۱)، فیضی، نداف و باباهادی (۱۴۰۰)، موسوی (۱۴۰۰)، ابراهیمی هرستانی (۱۳۹۹)، رنجبریان (۱۳۹۹)، پهلوان شریف و ملک پور (۱۳۹۹)، خانی و محمدی (۱۳۹۹)، رنجبری (۱۳۹۹) و محمد ظاهری (۱۳۹۹) اشاره کرد که از نظر مفاهیم به مؤلفه به‌دست آمده نزدیک است.

- پرورش هر فرد برای ایفای نقش خود در جامعه اسلامی

سردار شهید قاسم سلیمانی در سخنرانی‌های خود به موضوع مهم و خاصی اشاره کرد که در بسیاری از آن در ابتدا خطاب به مسئولین و مدیران بود و بسیاری از آن خطاب به مردم و جوانان به‌منظور ایفای نقش خود در جامعه اسلامی بوده است. در تحلیل سخنان ایشان می‌توان گفت الگو بودن و رهبر بودن، باید ویژگی بسیاری از جوانان جامعه باشد؛ چرا که موقعیت کنونی کشور ایجاب می‌کند که جوانان شایسته، رهبر و الگو سایرین شوند تا توطئه‌های دشمن خنثی شده و جامعه پیشرفت کند. همچنین باید اظهار داشت تقویت نقش افراد در جامعه با استفاده از الگوها و اسوه‌های مقبول جامعه اسلامی می‌تواند راه رسیدن به اهداف نظام اسلامی را همواره‌تر کند.

هیچ یکی از پژوهش‌ها به‌طور خاص و ویژه به تربیت افراد برای ایفای نقش‌های خود در جامعه با توجه به مکتب حاج قاسم سلیمانی اشاره نشده است.

۴- ابعاد تربیتی شخصیتی

بعد تربیتی شخصیتی یکی از ابعاد دیگر مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی است که به درون افراد و پرورش و رشد فضایل اخلاقی اشاره دارد. ایشان با داشتن این ویژگی‌های شخصیتی، همواره فروتنانه رفتار می‌کرد و درس‌های زیادی برای جوانان و مردم جامعه به‌جای گذاشت. مؤلفه پرورش ویژگی‌های شخصیتی نشان‌دهنده همین موضوع است که در ادامه آن را بررسی می‌کنیم.

- پرورش ویژگی‌های شخصیتی

با بررسی و تحلیل سخنان سردار دل‌ها و بررسی میزان فراوانی تکرار این مؤلفه می‌توان گفت که پرتکرارترین و پر عنوان‌ترین مؤلفه در سخنرانی‌های شهید سلیمانی توصیه و اشاره به پرورش و کسب فضیلت‌های اخلاقی و پرورش ویژگی‌های عالی شخصیتی است. او در تمام سخنرانی‌ها، ویژگی‌های بسیاری را از جمله: ترویج محبت، تن به ذلت ندادن، توجه به اراده به‌عنوان ابزار ساخت شخصیت، وفای به عهد، یاری و... به‌عنوان فضیلت‌های اخلاقی معرفی و توصیه می‌کرد. در بیشتر پژوهش‌ها به تحلیل و توصیف ویژگی‌های شخصیتی و اخلاقی خود شهید پرداخته شده بود و به مؤلفه‌ای تحت این عنوان در هیچ‌یک از پژوهش‌ها اشاره نشده است.

۵- ابعاد تربیتی سیاسی

شاید بتوان گفت مهم‌ترین بعد مکتب حاج قاسم سلیمانی، ابعاد تربیتی سیاسی است چرا که ایشان نه تنها یک فرمانده نظامی خبره بود بلکه یک رهبر کاریزماتیک در صحنه جنگ و میان جهادیون بود که به بسیاری از اهداف انقلاب اسلامی جامعه عمل پوشاند. همچنین در عرصه محور مقاومت توانست سال‌ها منطقه را رهبری و مدیریت کند و در جنگ علیه داعش بازوی کلیدی منطقه باشد. مؤلفه‌های ابعاد تربیت سیاسی ایشان استخراج شده است که در ادامه هریک را به‌طور مفصل بررسی می‌کنیم.

- تربیت و پرورش روحیه انقلابی

در سخنان شهید حاج قاسم سلیمانی روح یک انقلابی دیده می‌شود به طوری که در تک‌تک کلمات او و حتی در رفتار مقتدرانه و رهبری نظامی و قدرتمند او با گوشت و پوست حس می‌شود. حاج قاسم گرایش سیاسی به چپ و راست نداشت، بین اصولگرا و اصلاح‌طلب تفاوتی قائل نبود، چراکه اعتقاد داشت تنها جریان و حزب سیاسی باید حزب‌الله باشد که از ولی‌فقیه زمان تبعیت می‌کند. تبعیت کامل از ولایت‌فقیه از سوی جریان‌های سیاسی و مردم، آن‌ها را در جریان یک راه و خط قرار می‌داد، انقلابی بودن و حزب‌اللهی عمل کردن نتیجه چنین دیدگاه و مکتبی است (موسوی، ۱۳۹۸). تمام این موارد حاکی از آن است که یکی از مؤلفه‌های مکتب شهید سلیمانی داشتن روحیه انقلابی است که می‌توان هم در رفتار و گفتار او مشاهده کرد و هم اینکه او جوانان و اهم جامعه نظام اسلامی را به داشتن روحیه انقلابی تشویق می‌کند. پژوهش‌هایی مانند موسوی (۱۳۹۸)، دهقانی و پاشایی هولاسو (۱۳۹۹)، رجبی (۱۳۹۹) و مقیمی (۱۳۹۹) به داشتن مؤلفه‌ای نزدیک به روحیه انقلابی اشاره داشته‌اند که بیشتر بر روی مبانی تفکر انقلابی و انقلابی‌گر ایشان در مکتب شهید سلیمانی تمرکز دارد.

- پرورش در راستای توجه به رهبری انقلاب و جمهوری اسلامی

در جای جای سخنان سردار دل‌ها توجه، عشق و علاقه خاصی نسبت به رهبر عالیقدر انقلاب دیده می‌شود؛ یعنی از منظر سلیمانی شهید، ولایت‌پذیری و اعتقاد راسخ به امر ولایت‌فقیه، یک شرط مهم و اساسی کسانی است که می‌خواهند در جمهوری اسلامی مسئولیت بپذیرند و او خود با قبول و پذیرش این امر بر این نکته تأکید می‌کند و شکر گذار خدا می‌شود که بعد از رحلت امام خمینی (ره) در مسیر و راه عبد صالح خداوند، امام خامنه‌ای عزیز، رهبر انقلاب قرار گرفته است (وصیت نام شهید سلیمانی به نقل از ملکی راد، ۱۴۰۰: ۱۴۹). می‌توان گفت مؤلفه توجه به رهبری انقلاب و جمهوری اسلامی به عنوان یکی از مؤلفه‌های مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی است که عشق و توجه ایشان را در مکتب فکری ایشان به رهبری نشان می‌دهند. هیچ‌یک از

پژوهش‌های پیشین به صورت مستقل مؤلفه‌ای در این رابطه ارائه نکرده‌اند و اکثر آنان فقط به موضوع ولایت مداری ایشان به عنوان مؤلفه مکتب سردار شهید پرداخته‌اند.

- امام خمینی (ره) به عنوان اسوه تربیتی

سردار شهید به امام خمینی (ره) نه تنها به عنوان یک ولی فقیه بلکه به عنوان یک اسوه و رهبر بالاترین حد نهایی عشق و ارادت خالصانه را داشتند و در وصف ایشان در سخنرانی‌های خود همیشه به زیباترین کلمات اشاره کردند. عشق و توجه ایشان به رهبر انقلاب در همین جا ختم نمی شود به طوری که حتی در آخرین دست نوشته خود در وصیت نامه شان نیز از ایشان با عشق و علاقه ای خاص صحبت کردند. البته باید در نظر گرفت ایشان تربیت یافته همان مکتب عالی رهبر انقلاب امام خمینی (ره) بودند؛ در نتیجه توجه ویژه ایشان به امام (ره) به عنوان یک اسوه و الگو دقیقاً یکی از مؤلفه های مکتب حاج قاسم سلیمانی است. در هیچ یک از پژوهش های پیشین مؤلفه ای مستقل توجه به امام خمینی (ره) به عنوان اسوه یا همسو و یا قرابت با آن استخراج نشده است.

- دشمن شناسی و مبارزه در مقابل استکبار به عنوان یک اصل تربیتی

سردار شهید در بسیاری از سخنرانی ها و حتی در وصیت نامه خود به شناختن دشمن و مبارزه با استکبار و غرب اشاره کرده است. در مکتب فکری او می توان گفت مبارزه با آمریکا یک اصل است و او بر مبارزه با استکبار و طاغوت را همراه تأکید می کرده و خودش به عنوان یک فرمانده مقتدر و کاریزماتیک در صف اول حمله به دشمن حتی تا لحظه شهادت حضور داشته است. می توان گفت شهید حاج قاسم سلیمانی در نظام جمهوری اسلامی به واقع نماد بارز و کامل امنیت نظامی و دفاعی است. حضور مقتدرانه، متفکرانه و جسورانه این شهید در معادلات امنیتی و دفاعی منطقه، بسیاری از طرح های ضد امنیتی دشمنان جمهوری اسلامی را در نطفه خفه می کرد (غلامی، ۱۳۹۹). شناختن دشمن و مبارزه با استکبار یکی از مؤلفه های مهم مکتب حاج قاسم سلیمانی است که پژوهش های دیگری نیز مانند دهقانی پور و پاشایی هولاسو (۱۳۹۹)، رجبی (۱۳۹۹)،

رنجبریان (۱۳۹۹)، غلامی (۱۳۹۹)، ابراهیمی هرستانی (۱۳۹۹)، مهدیه (۱۳۹۹)، خانی و محمدی (۱۳۹۸) به آن اشاره دارند و آن را به عنوان مؤلفه مکتب ایشان تأیید می کنند.

- حفظ نظام اسلامی به عنوان یک وظیفه

سردار سلیمانی همواره بر این امر معتقد بودند که جمهوری اسلامی دژ مستحکم امت اسلامی است و اگر آسیبی به این دژ وارد شود، قطعاً موجب خسارت به اسلام و امت اسلامی خواهد شد. ایشان این هشدار را بارها به امت اسلامی، مراجع و مردم گوشزد کردند. ایشان جمهوری اسلامی را مظهر همه قدرت اسلام می دانند که خدشه وارد شدن بر آن را مساوی با سبلی خوردن همه عالم اسلامی است (فیضی، نداف و باباهادی، ۱۴۰۰). از آن طرف ایشان به ولایت مداری ولایت فقیه پایبند و ولایت مداری را یک اصل برای مردم جامعه و کشور می دانستند. پژوهش های اشرفی (۱۴۰۱) و فیضی، نداف و باباهادی (۱۴۰۰) به طور ویژه بر روی ولایت مداری و مکتب حاج قاسم سلیمانی تمرکز داشتند و به عنوان یک موضوع مستقل آن را بررسی کرده اند؛ اما پژوهش هایی مانند عباس زاده (۱۳۹۹)، رنجبریان (۱۳۹۹)، رجبی (۱۳۹۹)، غلامی (۱۳۹۹)، محمد ظاهری (۱۳۹۹)، موسوی (۱۳۹۸) و خانی و محمدی (۱۳۹۸) مؤلفه ای به عنوان ولایت مداری یا اعتقاد به نظام اسلامی در مکتب حاج قاسم سلیمانی ارائه دادند که قرابت نزدیکی دارند.

- توجه به نقش انقلاب به عنوان یک عامل تربیتی

سردار شهید قاسم سلیمانی توجه ویژه ای به انقلاب و نقش آن در زندگی مردم و جامعه امروزی داشت. در واقع از اکثر سخنان ایشان می توان دریافت که هنر انقلاب اسلامی این بوده که توانسته است ملیت ها و ادیان مختلف به خصوص مسلمانان و به ویژه شیعیان را در قالب مدافعان حرم اهل بیت علیهم السلام مجتمع کرده و لشکری از نیروهای بانگیزه مسلمان را تشکیل و در دفاع از کیان اسلام تسلیح و تجهیز نماید (موسوی، ۱۳۹۹). مؤلفه توجه به نقش انقلاب در جامعه و به عنوان یک الگوی تربیتی یکی از دیگر مؤلفه های مهم مکتب سردار شهید حاج قاسم سلیمانی می باشد، اما در هیچ یک پژوهش ها و تحقیقات پیشین به مؤلفه ای به این نام و یا حتی مفهوم آن اشاره ای نشده است.

۲-۳ چه الگویی تربیتی می‌توان با هدف تقویت برنامه‌پرورشی در دوره متوسطه بر اساس دیدگاه حاج قاسم و مؤلفه‌های مکتب سلیمانی ارائه داد؟

با بررسی و تحلیل مؤلفه‌های به‌دست آمده و در نهایت ابعاد استخراج شده می‌توان یک الگو تربیتی با هدف تقویت برنامه‌پرورشی ارائه کرد. چراکه سردار دل‌ها، تربیت شده انقلاب و رهبر کبیر آن و مخلص مکتب اسلام بودند. ایشان هم در گفتار و رفتار یک پیوستگی و انسجامی رفتاری و مکتبی داشتند که حتی در نگاه رهبر عالیقدر انقلاب، امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به‌مانند یک مکتب و الگو است که باید از آن استفاده کرد. در نتیجه در این راستا الگو نهایی ارائه شده با هدف تقویت برنامه‌پرورشی دوره متوسطه بر اساس دیدگاه حاج قاسم سلیمانی در شکل شماره (۲) قابل مشاهده است.

شکل ۲: الگو تربیتی از دیدگاه حاج قاسم سلیمانی در راستای تقویت برنامه‌پرورشی دوره متوسطه

۳-۳ درجه تناسب الگوی ارائه‌شده از دیدگاه متخصصان چه مقدار است؟

پژوهش کیفی، خاصیت رفت و برگشتی دارد و خود اصلاح است. داده‌ها مرتباً بازبینی می‌شوند و تناسب داده‌ها و کار تحلیل مفهومی و تفسیر به صورت مستمر نظارت و ممیزی می‌شوند. استفاده از خبرگان فرایند رایجی برای ارزیابی و کنترل کیفیت تحلیل‌های مضمون است. در نتیجه برای بررسی روایی پژوهش از ۱۰ نفر از خبرگان حوزه علوم تربیتی، علوم سیاسی و مدیریت آموزشی به روش نمونه‌گیری هدفمند برای بررسی صحت کدگذاری‌ها و مضامین به دست آمده استفاده شده است. ضمن اینکه پژوهش نیز زیر نظر استاد راهنما و مشاور به عنوان هدایتگر تحقیق صورت گرفته است که خود ایشان نیز مبنایی برای ارزیابی و روایی تحقیق هستند. تمام متخصصین مؤلفه‌ها و ابعاد این الگو را تأیید و آن را متناسب با موضوع دانستند. در نهایت الگو تربیتی برگرفته از دیدگاه حاج قاسم سلیمانی برای تقویت برنامه پرورشی دوره متوسط تأیید شد. در نهایت می‌توان گفت داشتن اسوه و الگو برای نوجوانان و جوانان امروز دغدغه‌ای است که باید در نظام آموزشی کشور به آن پرداخته شود. چراکه غفلت از این موضوع می‌تواند عرصه را برای غرب و وارد کردن الگوهای غربی و استکباری برای جوانان ایران باز بگذارد. زمانی که به عنوان متخصصین و مسئولان آموزشی کشور میدان آموزش را برای دشمنان و مستکبرین باز بگذاریم، شاهد تهاجم فرهنگی به شکل‌های نامحسوسی هستیم که اگر کار از کار بگذارد دیگر راهی برای جبران آن وجود ندارد. نوجوانان و جوانان امروز به دنبال الگویی هستند تا سبک زندگی او را دنبال کنند، مانند او باشند، مانند او فکر کنند و زندگی او را پیش ببرند. داشتن الگوهای بومی و اسلامی می‌تواند همانا مأموریت آموزش و پرورش را در سند تحول نظام آموزشی کشور به سرانجام برساند. برای انتخاب و تقویت این الگوهای بومی باید کسانی انتخاب شوند که از قهرمانان ملی هستند و حس وطن‌پرستی را در آن بیدار کرده و اخلاق و معنویت را بدون فشار و زور در آنان پرورش دهد. جوانان باید از روی عشق و علاقه آنان را دنبال کنند. در این راستا درس پرورشی و زمانی که نوجوانان در این درس می‌گذارند، می‌تواند فضایی برای معرفی و تقویت الگوهای اسلامی فراهم کند؛ اما باید به یک نکته خیلی مهم توجه کرد و آن این است که محتوا تدریس شده بسیار حائز اهمیت است و الگو انتخاب شده باید حداکثر جذابیت را برای نسل امروز

که نسل تکنولوژی هستند داشته باشد. یکی از این الگوها همانا سردار دل‌ها، شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی است که نه تنها به عنوان یک بسیجی و فرمانده نظامی کارهای بزرگی در دنیا و جهان اسلام انجام داد بلکه به عنوان یک رهبر و یک مؤمن با اخلاص با خصوصیات رفتاری و اخلاقی منحصر به فرد، محور مقاومت را ایجاد و اهداف رهبر انقلاب کبیر را در منطقه به سرانجام رساند. همان‌طور که رهبر عالی‌قدر انقلاب درباره ایشان می‌فرماید که: «او نمونه برجسته‌ای از تربیت شدگان اسلام و مکتب امام خمینی بود (۹۸/۱۰/۱۳)» و همچنین «سردار شهید عزیز را با چشم یک مکتب، یک راه، یک مدرسه درس آموز نگاه کنیم (۹۸/۱۰/۲۷)». در نتیجه ایشان یک مکتب و یک اسوه برای نسل آینده ایران زمین بودند و هستند به طوری که حتی با شهادت ایشان درهای جدیدی از مکتب سردار دل‌ها به روی همگان باز شده است. در نتیجه این وظیفه متخصصین و مسئولین در حیطه آموزش و پرورش است که الگوهایی ایجاد کند که به وسیله آن بتوان محتوای درسی برای آموزش به جوانان برای دنیای آینده ایجاد کرد.

فهرست منابع

- امام خامنه‌ای، سید علی. وبسایت دفتر نشر و حفظ آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای: <http://farsi.khamenei.ir/newspart-index>
- ابراهیمی هرستانی، اصغر (۱۳۹۹). «طراحی الگوی برنامه درسی تربیت انقلابی دانش‌آموزان جهت تربیت مدیران جهادی تمدن ساز». سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی، (مقالات دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب). ۱-۳۱.
- اسلامی، فاطمه؛ صاحبی هرنندی، زهرا و شبانی، مظاهر (۱۴۰۰). «تحلیل مؤلفه‌های شناسایی شده مدیریت تربیتی بر پایه مکتب شهید سلیمانی با تأکید بر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش». همایش ملی آموزه‌های تربیتی در مکتب «شهید سلیمانی». دانشگاه فرهنگیان، کرمان.
- اسکندری، حسین (۱۳۹۱). «بررسی رابطه بین میزان فعالیت‌های پرورشی مدارس و ابعاد هویتی دانش‌آموزان». فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، ۸(۲۵)، ۱۱۴-۱۳۷.
- اشرفی، اکبر (۱۴۰۱). «جایگاه ولایت در مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی». فصلنامه مشرق موعود. ۱۶(۶۱). ۲۰۱-۲۳۶.
- اصلانی، طاهر و فرجی، رباب (۱۳۹۵). «پایبندی مذهبی و سلامت روانی دانش‌آموزان: بررسی نقش معلم و فعالیت‌های پرورشی - فرهنگی مدرسه». همایش ملی روانشناسی مدرسه.
- امیری، جهاندار (۱۴۰۰). «اصول تربیتی در آموزه‌های مکتب شهید سلیمانی». همایش ملی آموزه‌های تربیتی در مکتب «شهید سلیمانی». دانشگاه فرهنگیان، کرمان.
- پهلوان شریف، محمدامین و ملک پور، هادی (۱۳۹۹). «طراحی الگوی توسعه سرمایه انسانی در مکتب شهید قاسم سلیمانی». دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی: مکتب شهید سلیمانی؛ الگوی تربیت مدیران جهادی تمدن ساز، تهران.
- جنت بوداغانی، اسدالله (۱۴۰۰). «اصول تربیتی در آموزه‌های مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی». همایش ملی آموزه‌های تربیتی در مکتب «شهید سلیمانی». دانشگاه فرهنگیان، کرمان.
- خانی، علی و محمدی، حمیدرضا (۱۳۹۹). «بازشناسی مؤلفه‌های مکتب شهید سلیمانی مبتنی بر بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)». فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال ۲۳، شماره ۸۶، ۳۷-۶.
- دانشکده مدیریت و اقتصاد دانشگاه امام حسین(ع) (۱۴۰۰). *نطق سلیمان (مجموعه سخنرانی‌های محوربندی شده سپید شهید قاسم سلیمانی)*. چاپ چهارم، تهران: نشر دانشگاه امام حسین(ع).
- دهقانی پوده، حسین و پاشایی هولاسو، امین (۱۳۹۹). «تدوین الگوی فرماندهی شهید قاسم سلیمانی». فصلنامه مدیریت اسلامی. ۲۸(۲) تابستان. ۱۳-۳۷.

- راهداری ده ایجی، رقیه و جلالی، ابراهیم (۱۴۰۱). «مقایسه سبک تربیتی و الگوپذیری از شهدا در جوانان آشنا با رفتار و سیره شهدا و نا آشنا در شهرستان دزفول». پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، سال پنجم، شماره ۵۰.
- رجبی، محمد. (۱۳۹۹). «شاخصه‌های مکتب شهید سلیمانی در اندیشه آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)». فصلنامه علمی، بصیرت و تربیت اسلامی. ۱۷ (۵۵). ۳۱-۵۶.
- رنجبریان، رسول (۱۳۹۹). «طراحی الگوی مکتب شهید سپهد قاسم سلیمانی (با تأکید بر الگوی تربیت‌کننده مدیران جهادی تمدن‌ساز در جمهوری اسلامی ایران)». سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی، (مقالات دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب)، ۱-۳۲.
- رسولی شورکی، زهرا (۱۳۹۳). «نقش مسجد در تربیت دینی کودکان و نوجوانان». پایگاه تخصصی مسجد. (لینک)
- شفیعی اپورواری، نعیمه و منگالی، زهرا (۱۳۹۳). «بازآفرینی: شهدا الگوهای تربیت‌یافته دینی و اخلاقی برای جوان امروز». همایش ملی انجمن فلسفه تعلیم و تربیت ایران.
- شعبانی سارویی، رمضان (۱۳۹۴). «طراحی و تدوین الگوی فرهنگ دفاع مقدس». مطالعات ملی، ۱۶ (۳) ۶۳-۶۲.
- ظهوریان، محمدعلی (۱۳۹۹). «اصول مکتب شهید سلیمانی در چهارده‌روایت». دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی: مکتب شهید سلیمانی الگوی تربیت مدیران جهادی تمدن‌ساز، دانشگاه جامع امام حسین، تهران، ۲۲-۱.
- عباس زاده، روح اله (۱۳۹۹). «مؤلفه‌های تربیتی مکتب شهید سلیمانی». سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی، (مقالات دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب). ۲۲-۱.
- غلامی، نجفعلی (۱۳۹۹). «تحلیل امنیت در مکتب شهید سلیمانی». فصلنامه تخصصی حکمرانی متعالی، ۱۱ (۱). ۴۸-۳۳.
- فیضی، رضا؛ ندافان، مسعود؛ و باباهادی، محمدباقر (۱۴۰۰). «واکاوی مؤلفه‌های مکتب شهید سردار سلیمانی». مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس، ت. ا. ۸/۲/۱۴۰۰.
- قرباغی، میثم و ازگلی، محمد (۱۳۹۹). «واکاوی سبک رهبری سردار شهید حاج قاسم سلیمانی الگوی متعالی رهبری خدمتگزار». مدیریت اسلامی، ۲۸ (۴)، ۱۱۳-۱۳۹.
- کاوند، ندا و جابر انصاری، محمدرضا (۱۴۰۰). «تبیین و واکاوی ابعاد تربیتی مکتب شهید سلیمانی». همایش ملی آموزه‌های تربیتی در مکتب «شهید سلیمانی»، دانشگاه فرهنگیان، کرمان.
- کریمی، سید عبدالمجید (۱۳۹۹). «رفیق خوشبخت ما». مشهد: انتشارات زائر رضوی.
- لطیفی میثم (۱۳۹۹). «روش مورد کاوی به‌مثابه الگوی آموزش دلالت‌هایی برای تبیین مکتب شهید سلیمانی». مدیریت اسلامی، ۲۸ (۴)، ۹-۳۲.

- محمدی مصیری، علی (۱۳۹۹). «شهادت شهید قاسم سلیمانی بازتولید امنیت هستی شناختی انقلاب اسلامی ایران».
- محمدظاهری، محمد (۱۳۹۹). «ارائه الگوی مدیریتی در تراز انقلاب برای مدیران عالی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سبک مدیریتی شهید قاسم سلیمانی». فصلنامه مدیریت اسلامی، ۲۸(۱)، ۲۱-۴۶.
- مردانی نوکنده، محمدحسین (۱۳۹۰). «نقش فرهنگ شهادت در شکل‌دهی به هویت جوان ایرانی»، همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت، قم.
- ملکی راد، محمود (۱۴۰۰). «کارکرد معرفتی و ارزشی فرهنگ انتظار در تعمیق راهبرد مقاومت با تأکید بر مکتب شهید سلیمانی». جامعه مهدوی، ۲(شماره ۲ (پیاپی ۴))، ۱۲۵-۱۵۶.
- مقیم، سید محمد (۱۳۹۸). «سخن سردبیر (مدیریت بر مبنای اخلاص؛ جوهره مکتب شهید سلیمانی)». فصلنامه مدیریت اسلامی، ۲۷(۳)، ۵-۱۲.
- مهدیه، امید (۱۳۹۹). «ویژگی‌های رفتاری، مکتبی و دستاوردهای سردار سلیمانی». سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی، (مقالات دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب)، ۱-۱۷.
- موسوی، سید محمد (۱۳۹۸). «مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی در دفاع از حریم اهل‌بیت». فصلنامه علمی مطالعات بیداری اسلامی، ۸(۱)، ۷۵-۱۰۰.
- موسوی، فرانک (۱۴۰۱). «بازنمایی ابعاد و مؤلفه‌های مدیریت شهید سلیمانی به‌منظور دستیابی به مدل عملیاتی مدیریت اسلامی». مطالعات مدیریت بر آموزش انتظامی، ۱۵(۵۷ (پیاپی ۵۷))، ۳۹-۶.
- هاشمی، شهناز (۱۳۹۴). «بررسی نقش رسانه در نظام تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش: تأکید بر ضرورت آموزش سواد رسانه‌ای». فصلنامه رسانه، ۲۵(۴)، ۵.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.

